

ГЕНЕТИЧНА ТИПОЛОГІЯ МАЛИХ МІСТ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

В статті розглядається генетична типологія малих міст в аспекті більш широкого бачення їх майбутнього з позицій генетико-географічного підходу, що буде сприяти окресленню загальної траєкторії розвитку цієї категорії міст на фоні нових викликів, обумовлених особливостями трансформації економіки в постіндустріальному, інформаційному суспільстві з його інноваційними технологіями і новими вимогами в формуванні виробництва, конкуренції, якісно нових соціальних послуг тощо. Нами було виділено в регіоні Українського Причорномор'я 5 генетичних типів малих міст.

Ключові слова: генетичний тип, генезис, малі міста, населення, розселення, типологія, типізація.

Викторія Яворская. ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ РЕГИОНА УКРАИНСКОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ. *В статье рассматривается генетическая типология малых городов в аспекте более широкого видения их будущего с позиций генетико-географического подхода, который будет способствовать изучению общей траектории развития этой категории городов на фоне новых вызовов, обусловленных особенностями трансформации экономики в постиндустриальном, информационном обществе с его инновационными технологиями и новыми требованиями в формировании производства, конкуренции, качественно новых социальных услуг и тому подобное. Нами было выделено в регионе Украинского Причерноморья 5 генетических типов малых городов.*

Ключевые слова: генетический тип, генезис, малые города, население, расселения, типология, типизация.

Viktoriya Javorska. GENETIC TYPOLOGY OF SMALL CITIES OF UKRAINIAN BLACK SEA REGION. *In article the genetic typology of small cities in aspect of wider vision of their future from positions of the genetic-geographical approach is considered. It will be promote delineation of the general trajectory of development of this category of cities against the new calls caused by features of transformation of economy in a postindustrial, information society with its innovative technologies and new requirements in formation of manufacture, a competition, qualitatively new social services, etc. We have allocated 5 genetic types of small cities in region of the Ukrainian Black Sea Region.*

Keywords: genetic type, genesis, small cities, population, moving, typology, typification.

Пізнання різноманітних сторін сучасних процесів урбанізації і глобалізації світової економіки, світового господарства, зародження і дивовижно стрімке зростання і ускладнення сучасного постіндустріального і інформаційного суспільства дещо відсторонили в тінь дослідження деяких питань традиційної проблематики, зокрема, вивчення різноманітності розвитку категорії малих міст конкретних регіонів нашої країни.

Головними мотивами, що спонукали автора цієї роботи до дослідження даної непростой теми, слугували наступні причини:

- в наш час посилюється значення малих міст в стратегії розвитку окремих регіонів в контексті тих економічних і соціальних реформ, що послідовно почали проводитися в нашій країні;
- державна програма розвитку малих міст (до 2010р.), що була задекларована в 2004р., в повній мірі не виконується і це викликає, з одного боку, занепокоєність як науковців, так і фахівців адміністративних інституцій місцевих органів, з іншої сторони – необхідність її (програми) удосконалення і координації в контексті нових викликів сучасності (на цьому більш детально ми зупинимося нижче);
- виникає нагальна необхідність всебічного вивчення малих міст з точки зору їх ролі і місця як «мікростолиць сільської місцевості» (за термінологією Г.М. Лаппо);
- до цього часу в суспільно-географічних дослідженнях не приділялась достатня увага щодо генетичної типологізації малих міст (на різних рівнях). В той же час ми всі сприймаємо як аксіому, що пізнання минулого – веде до всебічного сприйняття сучасного і майбутнього, в т.ч. і стосовно категорії малих міст.

В науковій суспільно-географічній аналітиці 70-80-х років ХХ століття переважала точка зору, що будь-яка типологія міст різного рангу людності повинна вибудовуватись так, щоб типологічна сутність міста відображалась в аспекті географічного (територіального) поділу праці. «тільки тоді вона(типологія) дійсно буде економіко-географічною і може мати конструктивне значення». Цей вислів належить відомому російському вченому-урбаністу Г.М. Лаппо. Він при цьому називає три взаємозв'язаних ознаки, які визначають тип міського поселення: 1) величина міста за ознаками його людності; 2) поєднання функцій та розвиненість функціональної структури; територіальна система, в якій проявляються основні функції міста[10].

Такий підхід взагалі є правильним і виправданим. В той же час, існують і інші підходи, інше бачення задач типологізації в аспекті суспільно-географічних досліджень. На наш погляд, ці підходи, ракурси визначаються перш за все цілями і задачами конкретного суспільно-географічного дослідження.

Генетична типологія малих міст в аспекті більш широкого бачення їх майбутнього з позицій генетико-географічного підходу буде сприяти окресленню загальної траєкторії розвитку цієї категорії міст на фоні нових викликів, обумовлених особливостями трансформації економіки в постіндустріальному, інформаційному суспільстві з його інноваційними технологіями і новими вимогами в формуванні виробництва, конкуренції, якісно нових соціальних послуг тощо. Адже ж, і в нашій країні, в т.ч. і в Українському Причорномор'ї (УП), уже роблять перші кроки нові утворення на базі осмислення кластерної філософії, кластеризації життєдіяльності в широкому розумінні цього поняття. Центри господарювання все більше переміщуються на рівень регіонів, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку неухильно підвищується. І в цьому

аспекті, як на нашу думку, роль і місце малих міст буде підвищуватися, а пізнання їх генетичного минулого допоможе більш ґрунтовно осмислити і пізнати вектор їх майбутнього розвитку в цих складних умовах функціонування економіки і систем розселення в XXI столітті.

В науковій літературі можна знайти багато публікацій з проблематики, що стосується класифікації і типології міст різного рангу людності. Іноді зустрічаються критичні зауваження щодо надмірної уваги економіко-географів до цієї тематики, ставляться запитання: для чого так багато приділяти уваги саме типізації (зокрема функціональній) міст, в той час, коли існує безліч проблем в розвитку міст, які ще мало вивчені (містобудівельні, екологічні, соціальні, демографічні, економічні тощо) і які потребують фундаментальних досліджень. Але на це питання існує досить обґрунтована відповідь: і класифікація, і типологізація міст в суспільно-географічних дослідженнях необхідна для поглибленого аналізу як окремих міських поселень, так і їх територіальних систем з точки зору як оцінки існуючого стану, так і з позицій визначення стратегії їх подальшого розвитку (доцільності формування в конкретних містах нових центрів науки, наукоємних виробництв, інноваційних технологій тощо).

Щодо термінів класифікація і типологія ми будемо в цій роботі дотримуватись традиційної і загально визначеної у суспільно-географічних дослідженнях точки зору: класифікація – це угруповання об'єктів, явищ по сукупності кількісних ознак, типологія – угруповання об'єктів по сукупності якісних ознак [1]. Отже, типологія – це більш високий рівень узагальнень, який забезпечує осмислювання комплексної синтетичної характеристики міст та їх систем і на цій основі вибудовувати в дослідженнях більш чітку і більш якісну стратегію їх розвитку [14].

Типологізація – це метод наукового пізнання, що спрямований на розподіл об'єктів на упорядковані і систематизовані групи. Вона (типологізація) на відміну від класифікації не завжди зовнішньо оглядова, її іноді не просто виявити, розкрити, але в той же час вона більш ніж класифікація пов'язана із змістовною сутністю предмета дослідження. Якщо виділений клас класифікації і має певний смисл, який відповідає рівню, ступені пізнання на даний момент, то виокремлені типи множини об'єктів мають більш змістовні, більш глибокі характеристики якісних властивостей предмета дослідження; особливо це стосується такого виду типологізації як генетична.

В суспільно-географічних дослідженнях по типологізації міських поселень виділяють різні їх типи в залежності від цілей аналітичних вишукувань, від особливих упорядкувань чи можливостей автора до тих чи інших проблем. В наукових публікаціях можна зустріти цікаві доробки по типологізації міських поселень за ознакою їх економіко-географічного положення, за функціями, які вони виконують в народному господарстві, за ознаками участі міст в територіальному поділі праці тощо. Що стосується такого виду типології як генетична, то цій темі приділяється, на жаль, недостатня увага. І в той же час треба визначити, що генетична типологія міських поселень, і зокрема, категорії малих міст, які за своєю кількістю в будь-якому регіоні посідають усталене перше місце, розкриває перед дослідником ряд значущих можливостей в процесах пізнання особливостей їх розвитку. На наш погляд, можна назвати декілька причин такого положення.

Генетичний тип міста – поняття синтетичне. На це звертав увагу ще в кінці ХХ ст. відомий російський вчений-урбаніст, фахівець з районного планування Є.Н. Перцик [14]. Він переконливо довів, що генетичний тип міста включає в себе численні різноманітні признаки, аналіз яких дозволяє досліднику виявити як саме вони зумовлювали формування якісно визначеного типу міста.

В дослідженнях, підпорядкованих вимогам генетично-географічного підходу, відбір ознак, як правило, визначається перш за все цілями роботи, а інколи залежить і від особистих уподобань і можливостей автора, його загального світоглядного рівня, в рамках якого він вибудовує своє бачення і осмислювання даної конкретної проблеми.

Наприклад, якщо в дослідженні ставиться ціль проаналізувати економічний розвиток малих міст певного регіону, то в цьому випадку ми повинні простежити генезис народногосподарських функцій цих міст в історичному минулому і як вони впливають на його сучасний стан; якщо нас цікавлять певні планіровочні структури в місті або композиція сучасної системи розселення, то ми повинні простежити генезис певних ознак, компонентів, що вплинули в подальшому на трансформацію їх в планіровочному баченні сьогодення тощо.

Генетична типологізація міста передбачує виявлення основних причин виникнення, становлення міста і відповіді на питання – коли?, чому?, де?, як?; що саме зумовило виникнення міста? Важливим моментом в дослідженні типології міст є виявлення генетичних зв'язків між сучасними рисами і їхнього історичного минулого, як проходив процес розвитку міста чи окремих його частин від виникнення до повноцінного функціонування і в решті решт до трансформування у нову його якість. Відомий вітчизняний дослідник проф. О.І. Шаблій зауважує, що тут може бути «ідея генетичного коду, тобто ті якісні характеристики, що передаються від попередніх до наступних етапів розвитку» [22].

Зупинимось на деяких методичних питаннях в контексті генетичної типологізації малих міст регіону Українського Причорномор'я.

Аналізуючи об'єкт дослідження чи їх групи (в нашому випадку – це малі міста регіону УП), ми неминуче використовуємо фіксоване число властивостей, ознак цього об'єкта (об'єктів) – дату (або період) виникнення причини (інваріантні, а іноді і альтернативні) локалізації населеного пункту в певному місці, первинні функції і багато інших. Всі вони (ознаки) в своїй сукупності створюють певний простір цих ознак і властивостей. В процесі пізнання і, що, найголовніше, оцінки цього простору ознак і властивостей, за допомогою певних

методичних процедур ми відбираємо головні з них, які в контексті поставленої в роботі цілі відповідають вимогам наукового дослідження. Процедуру спрощення, зведення складного до більш простого, доступного для огляду і аналізу в науковій аналітиці прийнято називати редукцією. Ми скористалися цим методичним прийомом, коли відбирали ознакові властивості для 29 малих міст регіону УП при вибудові їх генетичної типологізації.

В процесі генетичної типологізації дослідник неминує стикається з проблемою – що вважати за дату виникнення населеного пункту, який в процесі розвитку трансформувася в майбутньому в мале місто. Тут виникають варіанти – перше згадування в історичних джерелах про наявність в цьому місці локалізованого поселення; виникнення поруч із існуючим поселенням іншого, більш динамічного в своєму розвитку населеного пункту, яке «поглинуло сусіда» і інтегрувало його в свою структуру; дату одержання населеного пунктом офіційного статусу міста з боку адміністративно-управлінських інституцій і таке інше. На нашу думку, в кожному конкретному випадку дослідник повинен підходити до цього індивідуально, але так, щоб це відповідало цілі дослідження і основним вимогам науковій типологізації.

В контексті вищезазначеного наведемо декілька прикладів генетичної типологізації міських поселень, які знайшли відображення в відповідній науковій літературі.

Фахівці Науково-дослідницького і проектного інституту містобудування України в кінці 80-х років минулого століття в своїй колективній монографії «Развитие малых городов УССР» під заг. ред. В.Н. Лутохиної (1988), представили досить широку картину функціонування цієї категорії міст нашої країни за станом на кінець 80-х років. Тут показана їх роль і місце в економіці країни, в системах розселення, в формуванні виробничих комплексів, вузлів тощо. В роботі окреслені також і загальні риси генетичної типології цієї категорії міст, риси, які з точки зору авторів монографії, сприяють більш ґрунтовному пізнанню планіровочних проблем в майбутньому розвитку малих міст.

Автори цієї монографії виділили 5 генетичних типів малих міст України за ознакою періоду їх заснування: стародавні, давні, міста епохи капіталізму, післявоєнні і нові міста [17]. Кожний з цих генетичних типів за кількісною ознакою темпів щорічного зростання їх людності, підрозділяється на 4 підтипи: міста пасивного розвитку (щорічне збільшення чисельності їх населення до 100 чол.); міста помірною розвитку (100-250 чол. в рік); місто активного розвитку (250-500) чол.); міста найактивнішого розвитку (понад 500 чол. за рік). Така генетична типологія, безумовно, має право на існування, але з позицій суспільно-географічного підходу вона має лише пізнавальне інформаційне значення. На погляд автора цього дослідження такий підхід щодо визначення генетичних типів малих міст значно звужує предмет вивчення, збіднює можливість досягненні змістовних кінцевих результатів і такий підхід можна віднести до категорії дискусійних проблем.

Зовсім по-іншому підійшов до вивчення цієї складної проблематики російський дослідник М.В. Прохорчук [17]. Цей автор вибудував досить обґрунтовану генетичну типологію селищ міського типу Красноярського краю РФ (41 одиниця) в контексті саме вимог широкого суспільно-географічного дослідження. В його роботі прослідковуються зв'язки сучасних СМТ з їх генетичним минулим, характеризуються основні функції, динаміка їх розвитку, представлена картосхема генетичних типів СМТ тощо. Але в цій роботі, на наш погляд, є і деякі не зовсім зрозумілі фрагменти. Так, в дослідженні виділяється лише два генетичних типи – дореволюційні (20 одиниць) і СМТ радянського періоду (21 одиниця). Якщо в дореволюційному типі виділяються підтипи – торгівельно-трактові, золотопромислові, селища пристанційні і інші і наводиться їх характеристика, то для радянського періоду (1918-1980 рр) такі підтипи не виділяються (постає питання – чому?). В такій конструкції схеми типологізації ці населені пункти не сприймаються як такі, що мають своє генетичне минуле. Є і інші зауваження: наприклад, з яких причин деякі СМТ в останні роки переведені в ранг сільських поселень?

Знайомство з різними підходами в контексті методології і методики генетичної типології міських поселень, узагальнення доробок попередніх дослідників [11, 21] і свого бачення в осмислюванні цієї непростой проблематики дозволили сформулювати висновок, що генетична типологізація 29-ти малих міських поселень регіону УП, що є предметом нашого дослідження, повинна відповідати наступним вимогам:

- генетична типологізація повинна забезпечувати змістовну характеристику об'єктів дослідження, в зв'язку з чим, основні параметри, ознаки – кількісні і якісні, на основі яких вибудовується типологічна схема, повинні бути чіткими, однозначними і такими, що верифікуються;
- зводити різноманітність об'єктів дослідження (малих міст) до такої їх кількості в кожному типологічному класі(групі), щоб вона була доступна для огляду;
- генетична типологія повинна забезпечувати (і виявляти) достатньо відчутні відмінності між типами;
- забезпечувати можливість чіткої інтерпретації, визначеності їх змістових характеристик;
- однозначно відносити те чи інше місто до певного типу;
- генетична типологізація повинна не тільки встановити час виникнення та первинні функції міста, але і забезпечити аналіз історичної його багатоярусності, щоб виявити, які саме функції (або причини, фактори) трансформували місто в нову його якість.

Керуючись вище зазначеними вимогами ми виділили в регіоні Українського Причорномор'я 5 генетичних типів малих міст.

1. Морські портові міста.
2. Міста-фортеці.
3. Міста іноземної поселенської колонізації.

4. Міста при новобудовах.
5. Міста-сільськогосподарські поселення.

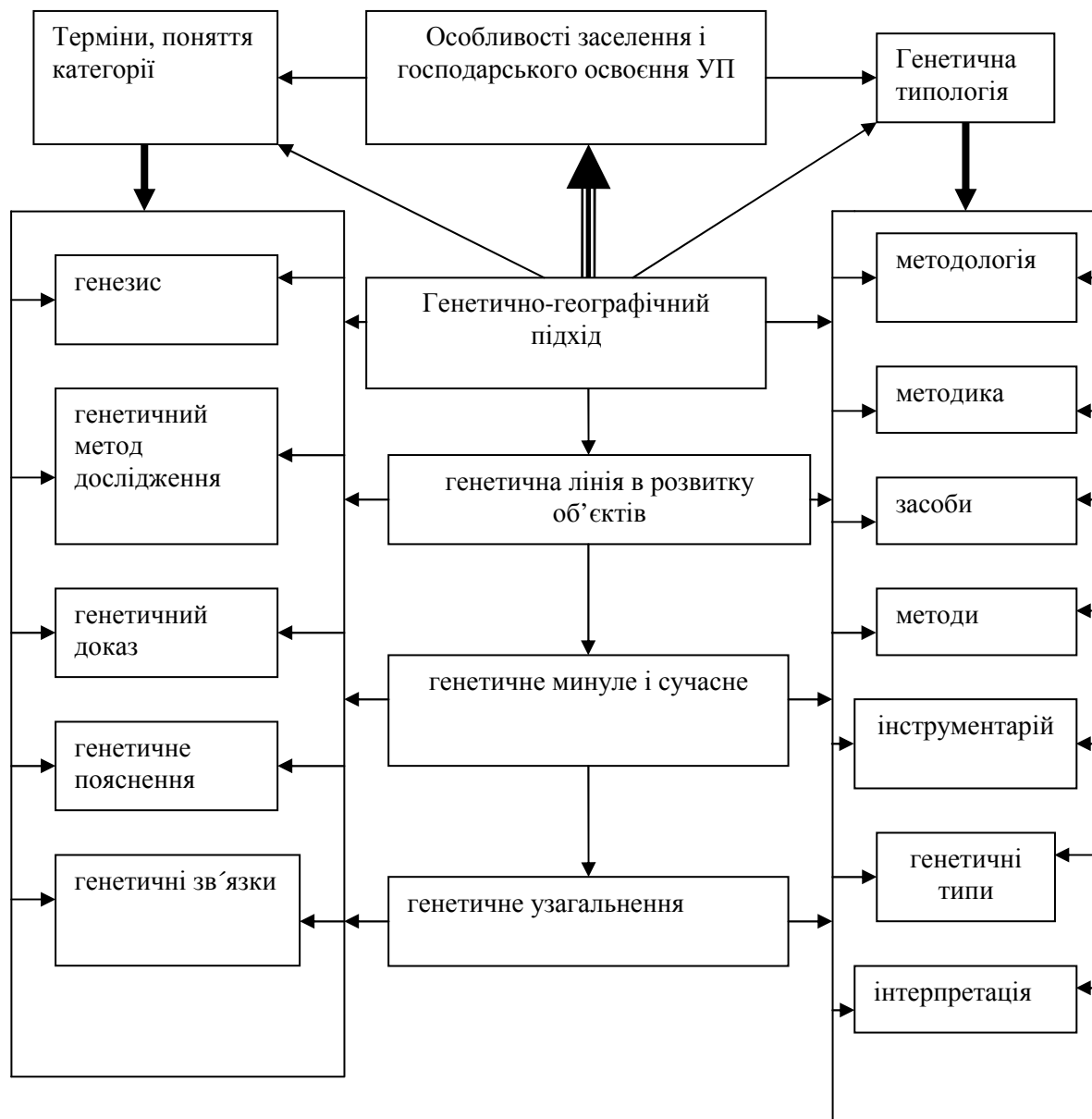

Рис.1. Схематична модель генетичної типологізації малих міст УП

В останній період в нашій країні приділяється велика увага з боку державних інституцій по переміщенню центрів господарювання на рівень регіонів, економічна самостійність яких на даному етапі розвитку неухильно підвищується. І в цьому баченні всебічний розвиток малих міст, зростання їх управлінських і господарських функцій буде сприяти підйому на новий рівень системи керування регіональною економікою, створенню оптимальних умов для міжрегіональної конкуренції і надання їй гармонійно збалансованого характеру, розвитку.

В контексті вищезазначеного необхідно звернути увагу на ту обставину, що вже в перші періоди існування незалежної України, завдяки настійливій вимозі вітчизняної наукової спільноти, була розроблена наукова концепція розвитку малих міст нашої країни. Згодом вона була оформлена в «Загальнодержавну Програму розвитку малих міст», яка прийнята (в 2004р.) Верховною Радою як Закон і підписана Президентом Держави [13]. В цій Програмі були намічені основні напрями соціально-економічного розвитку малих міст України до 2010 р., визначались науково-методичні, економічні, організаційні, правові і інші складові, які повинні забезпечити поетапну її реалізацію як на загальнодержавному так і регіональному рівнях.

Доречним буде звернути увагу і на те, що в цій Програмі наведена функціональна типологія всіх малих міст України за станом на 2001 рік, в т.ч. і по регіону Українського Причорномор'я (Одеська, Миколаївська і Херсонська області), для якого концептуальні основи типології були розроблені в попередні роки фахівцями Одеської школи економічної і соціальної географії (О.Т.Топчієв, В.А.Дергачов, Н.І.Блажко, К.Е. Повітчана, О.І.Полоса, В.Л.Смольський, Е.Л.Михайлюк і інші), що знайшло в свій час відображення в відповідних

наукових публікаціях. Це свідчить про той вагомий внесок, який був зроблений ними не тільки в теоретичних дослідженнях, а і в практичній, конструктивній площинах цієї складної проблеми.

Але на жаль, треба констатувати, що ця «Загальнодержавна Програма...» за станом на 2010 рік майже зовсім не виконана з причин різного характеру (відсутність або недостатнє фінансування з боку державних органів, кризові явища в економіці країни, в т.ч. і в регіонах, загострення соціальних проблем, зростання безробіття, негативна геодемографічна ситуація, складні проблеми переходу до ринкової економіки тощо). Сьогодні вже ця Програма потребує певної корекції, нових інноваційних підходів, про що вже йшлося в деяких загальнодержавних інституціях, в т.ч. і в Верховній Раді, а також знайшли відображення в науковій аналітиці[20].

Проблематика активізації розвитку малих міст ніколи не була на периферії наукових суспільно-географічних досліджень.

Є.І. Пітюренко ще в далекі тепер 70-і роки ХХ ст. в контексті вирішення проблем ефективної територіальної організації виробництва і розселення населення звертав увагу на необхідність більш комплексного розвитку малих міст України, активізацію її розвитку шляхом розміщення в них обробної промисловості, розвитку галузей, які використовують місцеву сировину [15]. В.О. Дергачов, Є.Л. Михайлюк, досліджуючи проблеми розвитку приморських поселень і, в першу чергу, малих міст – Скадовськ, Генічеськ, Гола Пристань, Рені, Вилкове, Очаків і інш., підкреслювали необхідність розширення в них морегосподарських, рекреаційних і лікувально-оздоровчих функцій [3].

За станом на 2010 р. в регіоні УП нараховувалось 29 малих міст, в яких проживало 534,9 тис. чол., 5 середніх міст з загальною їх людністю 300,6 тис. чол., і три великих міста – Одеса, Миколаїв, Херсон – сумарна чисельність їх жителів – 1816,1 тис. чол.. Серед всіх міст регіону УП на категорію малих міст приходиться 24,6% їх числа, а частина їх жителів становить лише 17,4% від всіх жителів регіону. (див. табл. 1). З цього видно, що спостерігається досить контрастне неспівпадання кількості міст і їх людності в загальній урбаністичній структурі регіону. Малі міста за своєю людністю можна розподілити (ця процедура необхідна і для характеристики виділених генетичних типів) на три групи – малі міста з людністю до 15 тис. чол.(13 одиниць), з людністю – від 15 до 25 тис. чол.(10 одиниць) і міста з людністю від 25 до 50 тис. чол.(6 одиниць) (див. табл. 2). Як бачимо, в регіоні УП переважають малі міста з кількістю в них жителів до 15 тис. чол., частка яких становить 27,6% від всієї групи малих міст.

Таблиця 1

Урбаністична структура населення Українського Причорномор'я на 2010 рік

Категорії міських поселень	Число поселень	В % до підсумку	В них жителів (тис. чол)	В % до підсумку
Великі міста (більш 100 тис. чол)	3	2,54	1816,1	59,19
Середні міста (50-100 тис. чол)	5	4,24	300,6	9,8
Малі міста (менш 50 тис. чол)	29	24,58	534,8	17,43
Всього по містам	37	31,36	2651,6	86,42
СМТ	81	64,64	416,7	13,58
Всього	118	100,0	3068,4	100,0

Таблиця 2

Категорії малих міст за людністю

Категорії малих міст за людністю	Число поселень	В % до підсумку	В них жителів (тис. чол)	В % до підсумку
Понад 25 тис. чол.	6	20,7	208,4	39,0
15-25 тис.чол	10	34,5	178,8	33,4
до 15 тис. чол	13	44,8	147,7	27,6
всього	29	100,0	534,9	100,0

Отже, малі міста – це з одного боку найчисленніша категорія міст регіону, а с іншої сторони – в них концентрується лише 17,4% жителів. Розміщені вони в регіоні УП досить нерівномірно; найбільша їх концентрація спостерігається в приморській зоні і в Придунав'ї (12 одиниць), в центральних і північних районах вони розподіляються більш рівномірно.

Логіка нашого дослідження по типологізації малих міст викликає необхідність коротко зупинитись на історико-географічних особливостях заселення і господарського освоєння регіону Українського Причорномор'я.

Територія цього регіону почала заселятися в давні часі – ще в епоху раннього палеоліту (І тис. до н.е.). Тут були сприятливі умови для збиральницького способу життєдіяльності (мисливство, рибальство та інш.). Переважав осередковий характер заселення і господарського освоєння краю. В епоху мезоліту спостерігається

перехід від збиральництва до відтворювальних форм господарства – землеробства і скотарства. Поступово виникає ремесло, інтенсивність заселення краю зростає, виникають постійні поселення, про що засвідчують археологічні дослідження в Кодимському, Саратському, Ренійському, Болградському районах Одеської області, в Нововоронцівському і Каховському та інших районах Херсонської області [6], в Доманівському і Новобузькому і інших районах Миколаївської області [4].

В IX-VIII ст.. до н.е. в Причорноморських степах жили кочові племена киммерійців. Згодом їх витіснили іраномовні племена скіфів, з появою яких співпадає поширення заліза. Скіфи створили на просторах Степової України міцне державне об'єднання. Згодом їх витіснили сармати (III ст. до н.е.), які в I ст. н.е. поступово були асимільовані південними слов'янами, які прийшли сюди з лісостепу. В перших століттях н.е. тут послідовно пройшли готи, гуни, авари. Частина їх зникла, частина була асимільована місцевими племенами, які поклали початок формуванню східно-слов'янського українського етносу [12].

Окрім кочівників, в ті далекі часи нашої історії територія Українського Причорномор'я приваблювала древній Рим, Грецію. Римляни завоювали значну частину теперішньої Ізмаїльщини (Нижній Троянів Вал – від Білгород-Дністровська до Прута). На лівому березі Дунаю вони створили цілий ряд фортець (Сморніс, де сучасний Ізмаїл, Арбіка – де сучасне мале місто Рені, тощо). В I тис. до н.е. в Причорномор'ї виникли грецькі поселення (на берегах та гирлах річок, на березі Чорного моря). Так, у VII ст. до н.е. на острові Березань виникло перше в Північному Причорномор'ї давньогрецьке поселення, а в VI ст. до н.е. була заснована на правому березі Бузького лиману, поблизу сучасного села Парутиного – Ольвія – найбільше рабовласницьке місто – держава та найвизначніший економічний, торговий і культурний центр Північного Причорномор'я. Грецькі колонії були також на території теперішньої Одеської області (Тіра, Ніконій (Роксолани) і інші).

IX ст. виникає Київська Русь. Поглиблюються її відносини з Візантією й іншими країнами. В Північному Причорномор'ї виникають деякі укріплені центри під контролем Київської Русі. Але в 40-х роках XIII ст. Київська Русь під ударами татаро-монголів зазнала поразки. Територія Північного Причорномор'я внаслідок нападів печенігів, половців, а згодом і татар почала обезлюднюватись і була перетворена в напівпустельні пасовиська; населення було знищено чи забрано в полон. Наприкінці XIV ст. Золота Орда почала розпадатись на окремі ханства, чим скористалось Велике Князівство Литовське, яке встановило контроль над значною частиною Північного Причорномор'я. Тут виникло декілька фортець, заснованих литовським князем Вітовтом (напр. Берислав).

Але під натиском Кримського ханства литовці вимушені були залишити ці території, які згодом переходять під владу Османської імперії. Величезні простори південних степів України перетворюються в район примітивного скотарського господарства і майже на три століття тут затримується його економічний розвиток. Відомий науковий дослідник регіону Північного Причорномор'я А.С. Скальковський з цього приводу в XIX ст. писав: «...в началу XVIII ст. От Бендер до Очакова тут не было ни одного села, ни одного дерева» [19]. Другий дослідник цього регіону – Д.І.Багалій, підкреслює руйнівний характер впливу кочівників на господарський стан в Причорномор'ї: «Одні кочівники надовго затримувались в степах Новоросії, другі тільки проходили через цю велику дорогу з Азії в Європу і тут виявляли свою руйнуючу діяльність. Про мирне заселення краю не можна було і думати до другої половини XVIII ст.» [2].

Докорінні зміни в заселенні і більш інтенсивному господарському освоєнні краю настали наприкінці XVIII – початку XIX ст., коли цей регіон увійшов до складу Російської імперії. Виходячи із своїх стратегічних інтересів царський уряд намагався якомога скоріше заселити цей край. В зв'язку з цим переселенцям надавалися певні пільги (безкоштовно або за помірні ціни їм відводились досить великі масиви земель, звільнення на певний час від податків, негласна відмова від переслідування біглих від своїх поміщиків селян-кріпаків, тощо). Почалося масове заселення регіону. Царський уряд став також на шлях залучення сюди іноземних переселенців-колоністів (німців, болгар, албанців, шведів, чехів та інш.). Іноземні колоністи внесли певні трудові навички в такі галузі сільського господарства як овочівництво, садівництво, виноградарство, шовківництво, вівчарство, зернове господарство і тваринництво, в будівельну справу, ремесло тощо. В цей період виникають сотні нових населених пунктів, в т.ч. і міста-портові центри; іноді переселенці концентруються в уже створених до їх приходу поселеннях, особливо в містах, де починає розвиватись промисловість, в першу чергу по переробці сільськогосподарської сировини, виробництву будівельних матеріалів тощо.

Високими темпами зростала чисельність населення в цьому регіоні. На жаль важко знайти достовірну інформацію щодо кількості населення на середину XIX ст. В різних дослідженнях наводяться суперечливі дані (з причин зміни адміністративного устрою, неповного охопту населення під час відповідних ревізій (переписів) тощо). На наш погляд, найбільш достовірну статистику населення відображають розрахунки відомого дослідника цього регіону – В.М. Кобузана. За станом на кінець XVIII ст. (1797р.) загальну чисельність в межах сучасних 3-х областей він називає цифрою 338 тис. чол., а на середину XIX ст. – 652,8 тис. чол. В етнічному складі населення переважали українці, частка яких становила 54% [7].

В результаті масового переселенського заселення краю тут поступово сформувалися деякі райони з досить чіткою диференціацією господарських функцій, інфраструктурних складових, структури (соціальної, етнічної, професійної і інші) населення тощо. Приморські райони концентрували в собі функції морегосподарські, портової діяльності (Одеса, Очаків, Миколаїв, Херсон, Скадовськ, Генічеськ, Гола Пристань, Цюрупинськ), центральні і північні райони – сільськогосподарську діяльність, землеробство, скотарство, промисловість по переробці с/г сировини тощо. Особливо хотілось би виділити територію межиріччя Дністра і

Дунаю. Так склалося, що саме в цьому регіоні такі родові географічні образи як місце, район, регіон, простір, поселення, територія – органічно пов'язані між собою генетично. Тут сформувався своєрідний геопростір, в якому всі відповіді на виникаючі в контексті генетичного дослідження питання – де?, чому?, коли?, для якої цілі? – координуються своїм генетичним минулим і набувають свій, тільки адаптований до цієї території смисл. Малі і середні міста (Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Болград, Арциз, Татарбунари, Рені, Кілія, Вилкове, селища міського типу – Сарата, Суворове, Тарутино, численні сільські поселення (локуси), засновані болгарськими, німецькими, албанськими, молдаванськими, гагаузькими колоністами, старообрядцями, українськими, російськими переселенцями створили (сформували) тут в генетичному минулому неповторну, своєрідну матрицю географічного простору, в якому відбиваються пам'ять, поведінка, спосіб життя, життєдіяльність, менталітет, кванти культури, традицій, мови слов'янських, саксонських, романських, тюрських етнічних груп, соціумів, індивідів.

З огляду на вищезазначене, ми виділили в цьому геопросторі своєрідний генетичний тип малих міст, який умовно назвали «міста іноземної поселенської колонізації». До нього ми віднесли два малих міста міжріччя Дністра і Дунаю – Болград і Арциз, які були засновані відповідно болгарськими і німецькими колоністами на початку XIX ст. Безумовно, що переселенська колонізація торкнулася і інших малих міст в цьому регіоні (і не тільки в ньому) – Рені, Кілія, Вилкове, але в них вона мала опосередкову, дещо меншу значущість, тому що вони генетично пов'язані з іншим, більш важливим признаком – міста фортеці, міста портові центри, портові пункти, пристані; ці генетичні ознаки створили дещо іншу траєкторію їх розвитку, пов'язану з морською торгівлею, морською діяльністю, морським транспортом, рибальством і інш.

Зупинимось тепер на короткій характеристиці виділених генетичних типів малих міст Українського Причорномор'я (рис. 2).

Портові міста, портові пункти, річкові пристані.

Населені пункти, на базі яких сформувались в процесі їх розвитку малі міста цього генетичного типу, виникали в УП в різні періоди його історичного минулого (від X, XVI ст. ст. – Кілія, Рені) до VIII-XIX ст. Генічеськ, Скадовськ). За деякими винятками на їх місці спочатку створились військові укріплення, фортеці. Але основним фактором їх локалізації було приморське їх положення, положення на берегах річок (Дунай, нижня течія Дніпра або його рукавів, притоків). Тому генетичний тип цих міст обумовлений саме цією обставиною; приморське їх положення сприяло в процесі їх розвитку формуванню в них функціональної структури, пов'язаної з рибним промислом, торгівлею, перевалкою вантажів, добування солі, а в подальшому – з морегосподарської діяльністю в сучасному розумінні цього терміну.

До цього генетичного типу ми віднесли 8 малих міст, в т.ч. 3 з них локалізовані на лівому березі Дунаю (Рені, Кілія, Вилкове), два міста в районі нижньої течії Дніпра (Гола Пристань, Цюрупінськ) і три – на побережжі Чорного і Азовського морів (Очаків, Скадовськ, Генічеськ). Мале місто – морський торговельний порт Южне – віднесено нами до генетичного типу поселень, виникнення яких обумовлено новобудовами народногосподарських об'єктів (в даному випадку – будівництвом Одеського припортового заводу).

Місто Вилкове було засноване в 1746 р. під назвою Липованське переселенцями – старообрядцями (розкольниками, липовани і інш.), які переслідувались в деяких губерніях Росії як з боку православної церкви, так і з боку офіційних органів влади. Пізніше тут селились і запорізькі козаки, бігли українські і російські кріпаки, а також представники різних конфесій східно-європейських країн.

Офіційний статус міста Вилкове одержало в 1762 р. До приєднання цієї території до складу Російської імперії в 1812 р. вона в різні періоди контролювалась Туреччиною, Молдавією. Населення займалось риболовством, переробкою риби, мисливством, торгівлею. Пізніше тут виникло декілька невеликих заводів (переробка риби, судноремонт, виготовлення маломірних суден, риболовного інвентарю і інш.) Вилкове - місто районного підпорядкування, центр місцевої системи розселення, відомий об'єкт туризму («Українська Венеція»). Людність за станом на 2010р. – 8,6 тис. чол.

Місто Рені засновано в 1548 р. на лівому березі Дунаю. Ця територія входила в XVI ст. до складу Молдавського князівства. Сприятливе економіко-географічне положення – наявність торговельних водних шляхів по Пруту, Дунаю, Чорному морю і сухопутних – в Молдавію, Валахію, Польщу і інші країни Європи – сприяли стрімкому перетворенню міста в ремісничий і торговельний центр; Рені трансформується в важливий торговий порт на Дунаї з широкими зв'язками з багатьма країнами Європи. За володіння цим містом йшла вперта боротьба між Молдавією і Туреччиною, яка захопила його в 1621 р. Після входження в 1812 р. цієї території до складу Російської імперії місто Рені заселялося біглими кріпаками – українцями, росіянами, молдаванами, болгарами, греками, гагаузами. Портові функції Рені розширювались, експортно-імпорتنі операції стали головними.

В наші часи Рені – один з найважливіших морських торговельних портів на Дунаї. Його вантажообіг в 2010 р. не дивлячись на кризові явища в економіці країни, досягав майже 15 млн. т.

Районний центр, центр районної системи розселення, головні функції – транспортно-промислові. Людність за станом на 2010 р. -19.5 тис. чол.

Кілія виникла як військова фортеця на березі Кілійського гирла Дунаю. В різні періоди свого історичного розвитку за Кілію йшла вперта боротьба між Молдавським князівством і Туреччиною. З 1484 р. Турецька імперія встановила на довгий період свій контроль над цією територією і перетворила Кілію в центр торгівлі, в т.ч. і людьми (полоненими). Ввійшла до складу Росії в 1812 р.

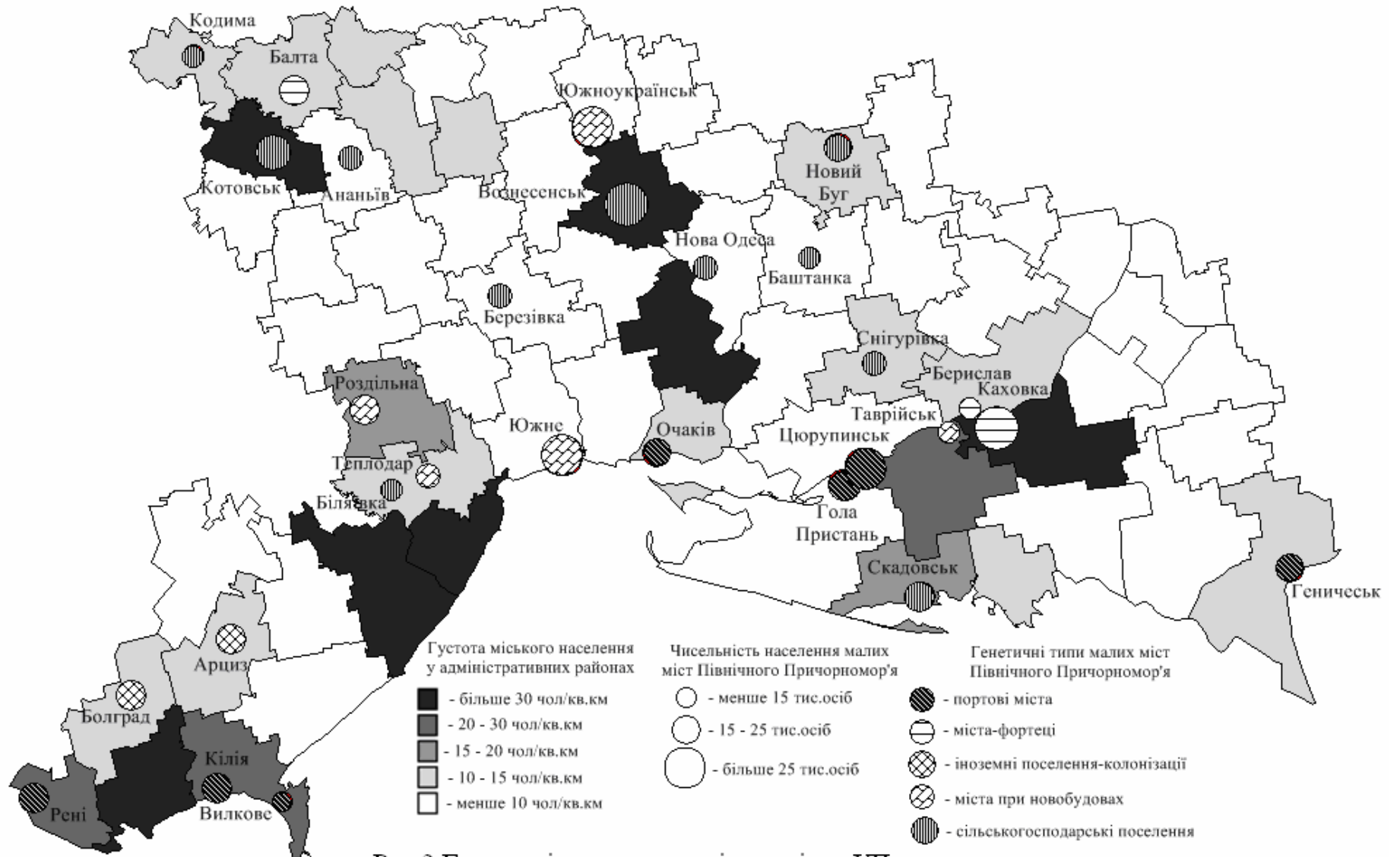

Рис.2 Генетичні типи малих міст регіону УП

В наш час Кілія – морський торговий порт (має статус пункту), районний центр, центр районної системи розселення, значний промисловий центр (судноремонт, рибна, консервна, ефіроолійна промисловість, м'ясокомбінат тощо). Людність за станом на 2010р. – 20,9 тис. чол. Значно стримує більш активний розвиток міста відсутність залізничного сполучення з внутрішніми районами УП і України в цілому.

Очаків – був заснований в кінці XIV ст. на побережжі Чорного моря як фортеця, опорний пункт під назвою Дашів литовським князем Вітовтом. В кінці XV ст. ця територія була захоплена Кримським ханом Менглі-Гіреєм, який збудував тут фортецю Ачи-Кале (в російській вимові – Очаків). Сприятливе на той час економіко-географічне положення Очакова на побережжі Чорного моря зумовило його розвиток як головного морського торговельного порту Північного Причорномор'я. Ввійшов до складу Російської імперії в 1791 р. Але в наступні роки в цьому приморському регіоні на перше місце як портові центри виходять Херсон, Николаїв і Одеса, які мали більш сприятливі природні і економіко-географічні умови для розвитку експортно-імпортних операцій і Очаків, який не має і до цього часу залізничного сполучення з внутрішніми районами країни, залишився позаштатним другорядним малим містом в регіоні УП (районний центр, незначний морський торговельний порт (пункт), промисловий центр, центр районної системи розселення. Людність за станом на 2010 р. -14,9. тис. чол..

Генічеськ заснований указом Катерини II в 1784 р. як опорний пункт, казенне поселення, порт на побережжі Азовського моря. В 1786 р. тут уже існував рибний завод, портові споруди почали будуватись на початку XIX ст. Населення (казенні (державні) селяни) займались рибальством, добуванням солі, торгівлею, землеробством, скотарством. Поступово в місті виникають промислові підприємства (рибопереробна, ливарні майстерні, заводи будівельних матеріалів, консервна промисловість, виноробство і інш.).

Сьогодні Генічеськ - це морський торговельний порт, який виконує каботажні перевезення, експортно-імпортні операції. Місто Генічеськ районний центр, виконує промислові, торговельні, оздоровчо-лікувальні, господарсько-управлінські функції, функції центра районної системи розселення. Людність – 20,5 тис. чол.

Скадовськ – був заснований в 1894 р. на побережжі Чорного моря як морська пристань, в 1898 р. побудована гавань. Статус міста одержав в 1961 р. В сучасному Скадовській розвинені морські, торговельні, рекреаційно-оздоровчі функції (кліматичний курорт). Промисловість представлена переробкою риби, виробництвом консервів, функціонує завод будівельних матеріалів, шкірзавод і інш. Районний центр, центр районної системи розселення. Річний вантажообіг морського торговельного порту невеликий – 250-300 тис. т. Людність за станом на 2010 р. -19,1 тис. чол.; активний розвиток міста дещо стримує відсутність залізничного сполучення з внутрішніми регіонами країни.

Малі міста Гола Пристань і Цюрупинськ були засновані в 1784 і 1782 р.р. як річкові порти і пристані на притоках і рукавах нижньої течії Дніпра. Заселялися державними селянами і біглими кріпаками. Населення займалось рибним промислом, мисливством, торгівлею. На початку XIX ст. ці поселення уже виконували функції портової діяльності.

В сучасний період – це районні центри, центри районних систем розселення, промисловість має, головним чином, місцеве значення. Важлива функція – лікувально-оздоровча діяльність. Людність Голої Пристані 15,1 тис. чол., Цюрупинська -25,3 тис. чол..

Генетичний тип – «міста – фортеці»

Місто Берислав. В XV – XVI століттях територія, де виникло місто Берислав, входила до Великого Князівства Литовського. Тут була заснована Вітовтова митниця, військове поселення. Після захоплення цієї території турецькими феодалами на місці митниці була побудована військова фортеця Кизил – Керман, яка використовувалась як плацдарм для нападів на українські землі. Після того, як цей край ввійшов до складу Російської імперії (в1774 р.) на руїнах турецької фортеці було засновано місто Берислав, яке заселялось державними селянами, головним чином із Полтавської і Чернігівської губерній. В першій половині XIX ст. Берислав став значним перевалочним і торговельним пунктом на Дніпрі. Жителі займались торгівлею, рибальством, землеробством. В кінці XIX ст. тут уже функціонували промислові підприємства по ремонту сільськогосподарського реманенту, по переробці сільськогосподарської сировини. З його пристані щорічно відправлялось до 700 тис. пудів зернових вантажів.

Сьогодні Берислав – це промисловий центр; механічний завод (виготовлення дизелів), 3-д залізобетонних конструкцій, консервний 3-д і інші. Має значні транспортні функції. Районний центр, центр районної системи розселення. Людність – 13,5 тис. чол.

Місто Каховка (місто з 1791 р). Розміщено на лівому березі Дніпра в зоні Каховського водосховища. Турецькі і Кримські феодали, які панували в цьому регіоні декілька століть, в 1492 р. побудували на місці теперішньої Каховки військову фортецю Іспам-Кермен, яка використовувалась (як і Берислав) для нападів на українські землі. Після приєднання цих земель до складу Росії в 1791 р. тут виникає ряд населених пунктів, серед яких і Каховка (названа в честь генерала М.В.Каховського – учасника російсько-турецької війни другої половини XVIII ст.). пізніше вона перетворилася в торговельний центр в нижній течії Дніпра. З 1861р. – волосний центр Таврійської губернії., крупний ринок робочої сили.

Сучасна Каховка – місто обласного підпорядкування, важливий промисловий центр (сільськогосподарське машинобудування, елеватор, ткацькі станки, бавовняний комбінат, меблева, взуттєва фабрики). Районний центр, центр міської системи розселення. Людність – 37,3 тис. чол.

Місто Балта (місто з 1797 р.). Це поселення виникло як військова фортеця і торговельний центр на р.Кодима, по якій проходив рубіж (лінія) інтересів Турецьких османів і Польщі в цьому районі. В першій

половині XVI ст. турки побудували тут фортецю Балта, яка виконувала функції певного форпосту в їх боротьбі проти Польщі. В свою чергу польський магнат Юзеф Любомирський побудував протилежну березі

р. Кодими фортецю, заснував тут поселення під назвою Юзефград, яке слугувало базою для захисту від нападів турецьких і татарських орд. В кінці XVIII ст. вся ця територія ввійшла до складу Російської імперії; в 1797 р. обидва населених пункти були об'єднанні під назвою Балта, яка стала адміністративним центром Балтського повіту Подільської губернії.

Місто інтенсивно заселялось біглими селянами із українських і російських губерній. В 1803 р. його людність вже перевищувала 10 тис. чол. [5]. В наступні періоди Балта розвивалась (особливо після будівництва залізниці Одеса-Балта), як промисловий, торгівельний і транспортний центр. В сучасний період Балта – районний центр, центр районної системи розселення, значний промисловий центр (деревообробний комбінат, пиварне виробництво, молочно-консервний комбінат, швейна, хутряна ф-ка тощо. Людність – 19,4 тис. чол..

Генетичний тип «міста іноземної поселенської колонізації» стосується перш за все **Болграда і Арциза**. Ці два міста були засновані на початку XIX ст. відповідно болгарськими і німецькими колоністами. Їх первинні генетичні функції пов'язані з характерними для цих етнічних соціумів напрямком господарської діяльності (овочівництво, городництво, виноградарство, садівництво, шовківництво, вівчарство), спеціалізація якої прослідковується і до наших днів. Зовнішній вид цих населених пунктів, планування їх оселі, вулиць, загальний благоустрій цих поселень значно відрізняється від населених пунктів, в яких першими поселенцями були українці, росіяни, молдавани, гагаузи та інші. Досить характерне спостереження в цьому відношенні ми знаходимо у А.Скальковського: «Болгари селились в Буджакских степях и в течение относительно короткого времени превращали их в самые цветущие прочные земледельческие усадьбы» [18]. Цю характеристику можна розповсюдити на десятки сільських і міських поселень, які були засновані іноземними колоністами на Півдні України і які в наступні періоди зберегли свій генетичний код до нашого часу. Малі міста Болград і Арциз за станом на 2010 рік – це районні центри, з промисловими і управлінсько-господарськими функціями, центри районних систем розселення.

Так склалося, що етнічні німці з м. Арциза в дні другої світової війни були депортовані в глибинні райони Росії.

Болград сьогодні – досить значущий культурно-освітній центр болгарського етносу в Україні. На болгарській мові в певні дні веде радіомовлення Одеське державне радіо, виходять газети і журнали болгарською мовою, в школах викладається болгарська мова і інш.

Міста при новобудовах. (Роздільна, Южне, Южноукраїнськ, Таврійськ, Теплодар).

Виникнення цих малих міст пов'язане з різними новобудовами народно-господарського значення. Так, **Роздільна** була заснована в 1863 р. як робітниче поселення під час будівництва першої в Україні залізничної лінії Одеса – Балта, яка почала функціонувати з 1865 р. Первинні функції по обслуговуванні цієї важливої транспортної лінії в наступні періоди розширювались і Роздільна перетворилась згодом в досить значимий транспортно-промисловий і торгівельний центр країни. Це генетичне минуле і в наш час відіграє суттєву роль в функціональній структурі цього міста. Сьогодні Роздільна – районний центр, центр районної системи розселення, культурно-побутовий центр, місто з досить розвиненою промисловістю (ковальсько-пресове обладнання, молочна, елеватор, хлібокомбінат, підприємства, які обслуговують залізничний транспорт. Людність за станом на 2010 р. -17,8 тис. чол.

Місто Южне виникло в 1973 р. на березі Аджаликського лиману як робітниче поселення при будівництві Одеського припортового заводу. Стрімке зростання чисельності його населення за рахунок міграційного потоку, головним чином з сільської місцевості області, морегосподарська діяльність дуже швидко трансформувала його в крупний морський торговий порт нашої країни з річним вантажообігом до 22 млн.т.[16] Южному офіційний статус міста було надано в 1993 р.; агломероване місто в складі Одеської агломерації. Людність за станом на 2010 р. – 27,9 тис. чол..

Місто Южноукраїнськ засноване в 1975 р. як робітниче селище при будівництві Южноукраїнської АЕС (місто з 1987 р.). Сьогодні Южноукраїнськ – це промисловий центр, місто обласного підпорядкування, основні функції пов'язані з його генетичним минулим – обслуговуванням Южноукраїнської АЕС; розвинені також транспортні функції, будівельної індустрії, функціонують промислові підприємства харчового, соціально-побутового профілю. Людність станом на 2010 р.- 40,0 тис чол..

Місто Таврійськ – засноване в 1983 р. за рахунок виокремлення частини території Нової Каховки, яку було засновано в 1950 р. в зв'язку з будівництвом Каховського гідроенергетичного комплексу. Транспортний центр, рефрижераторське депо, з-д залізобетонних конструкцій; в Таврійському розміщено Управління Північно-Кримським каналом. Людність на 2010 р. – 11,1 тис. чол..

Місто Теплодар – засноване в 1989 р.(місто – з 1997 р.), як робітниче поселення при будівництві Одеської АЕС. Після Чорнобильської катастрофи будівництво Одеської АЕС було зупинено, а місто Теплодар, не дивлячись на надання йому статусу міста обласного підпорядкування, занепало в своєму розвитку (зменшується його людність, до кінця не вирішена траєкторія його подальшої трансформації, значна частина його працездатного населення працює в Одесі. Виконує функції як агломероване місто в «Великій Одеській агломерації». Людність на 2010 р. -10,0 тис чол..

Сільськогосподарські поселення

До цього генетичного типу віднесено 11 малих міст регіону Українського Причорномор'я (Ананьїв, Баштанка, Березівка, Біляївка, Вознесенськ, Кодима, Котовськ, Нова Одеса, Новий Буг, Снігурівка,

Татарбунари). Більшість їх виникло в період масового заселення цього регіону в кінці XVIII – на початку XIX століть, як сільськогосподарські поселення. Заселялись вони переважно біглими селянами-кріпаками, державними селянами, частково запорізькими козаками, а також примусовими переселеннями кріпосних селян в процесі так званої «поміщицької колонізації». Серед заселенців цих пунктів були також і іноземні колоністи (німці – в Березівці).

Первинною функцією цих поселень була сільськогосподарська діяльність – землеробство, скотарство, овочівництво, городництво, в деяких – рибальство, мисливство. Згодом деякі з них становляться досить важливими центрами торгівлі (головним чином зерном), перетворюються в ринки робочої сили (Котовськ, Вознесенськ, Березівка).

Місто Котовськ (до 1935 р. – Бірзула), яке розміщувалося на лінії залізниці Одеса-Балта, досить стрімко після завершення будівництва залізниці (в 1865 р.) трансформується в важливий транспортний і промисловий вузол (підприємства залізничного транспорту, ремонтно-механічний завод, цукровий, виноробний заводи, завод залізобетонних конструкцій тощо).

Всі зазначені вище малі міста в наш час є районними центрами, центрами районних систем розселення, а місто Котовськ – центр локальної міжрайонної системи розселення. В них функціонують численні промислові підприємства, головним чином місцевого значення. В деяких з них (Котовськ, Вознесенськ) функціонують професійні середні навчальні заклади (училища, технікуми). Місто Котовськ має статус міста обласного підпорядкування; з деякою долею (часткою) умовностей його можна віднести до міста перехідного до поліфункціонального.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Багалій Д.І. Заселення Південної України. – Харків: Союз, 1920. – 110 с.
3. Дергачев В.А., Михайлюк Е.А. Особенности развития приморских поселений УССР в условиях интенсификации морехозяйственной деятельности. – К.: АНУССР, 1987. – 112 с.
4. История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область. – К.: УСЭ, 1971. – 771 с.
5. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. – К.: УСЭ, 1978. – 866 с.
6. История городов и сел Украинской ССР. Херсонская область. – К.: УСЭ, 1983. – 667 с.
7. Кабузан В.М. Население Новороссии в XVIII – первой половине XIX века (1719-1858гг.). – М.: Наука, 1976. – 308 с.
8. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Города Украины. Экономико-географический справочник. – К.: Вища школа, 1990. – 279 с.
9. Лапто Г.М. Города на пути в будущее. – М.: Мысль, 1987. – 236 с.
10. Лапто Г.М. Проблемы развития городов и прогнозирование сети городских поселений. В кн.: «Территориальные системы производительных сил». Отв. ред. Т.М.Калашикова. – М.: Мысль, 1971. – С. 73-90.
11. Мороз С.А., Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю. Методологія географічної науки. – К.: Заповіт, 1997. – 333 с.
12. Одеський регіон: природа, населення господарство. За заг. ред. проф. О.Г. Топчієва. – Одеса, Астропринт, 2003. – 184 с.
13. Общегосударственная программа развития малых городов Украины. Закон. Газета «Голос Украины», от 15 апреля 2004г.
14. Перцик Е.Н. География городов(геоурбанистика). – М.: Высшая школа, 1991. – 319 с.
15. Питюренко Е.И. Территориальная система городских поселений Украинской ССР. – К.: Наукова Думка, 1977. – 206 с.
16. Проти України // № 1, 2011. – С. 12.
17. Прохорчук М.В. Генетическая типология поселков городского типа Красноярского края. // Вестник Красноярского педагогического университета им. В.П. Летафьева, 2007. - № 2. – С. 21-28.
18. Развитие малых городов УССР. Под ред. В.Н. Лутохиной. – К.: Будівельник, 1988. – 105 с.
19. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850. – 366 с.
20. Скорик Н. Уроки кризиса и региональная политика // Економіст, № 10, 2010. – С. 1-2.
21. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
22. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 444 с.
23. Яворська В.В. Географічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.